

Agata ZACHARIASZ

Politechnika Krakowska
Wydział Architektury
Kraków, Polska
e-mail: azachar@pk.edu.pl

O ARCHITEKTURZE KRAJOBRAZU, KOMPOZYCJI KRAJOBRAZU I SPECJALISTYCZNEJ TERMINOLOGII – ROZWAŻANIA WPROWADZAJĄCE

*LANDSCAPE ARCHITECTURE, LANDSCAPE COMPOSITION AND SPECIALIST
VOCABULARY– PRELIMINARY CONSIDERATIONS*

Słowa kluczowe: krajobraz, architektura krajobrazu, teoria, terminologia, definiowanie, projektowanie krajobrazu

Key words: *landscape, landscape architecture, theory, terminology, definition, landscape designing*

Streszczenie

W artykule podjęto próbę opisanie początków architektury krajobrazu, działalności architektów krajobrazu oraz tworzenia terminologii, specjalistycznego języka i definicji z tego zakresu. Architektura krajobrazu – to specjalność zawodowa, która od drugiej połowy XIX w. zmieniła obraz wielu miast stawiając na piękne otoczenie, harmonijną przestrzeń i zaspakajanie potrzeb wypoczynku. Ta mająca już ponad sto lat dyscyplina oprócz znaczących projektów doczekała się rozległej literatury przedmiotu. Jest to obszerny zestaw publikacji przedstawicieli różnych specjalności dotyczących badań nad krajobrazem, jego percepcją i oceną. W pracy opisano, opierając się na podstawowej i uznanej przez architektów krajobrazu literaturze przedmiotu, wybrane zagadnienia związane z kompozycją i kształtowaniem krajobrazu.

Abstract

The article attempts to describe the beginnings of landscape architecture, work of first landscape architects, as well as creation of scientific language, specialist vocabulary and terminology regarding this domain. Landscape architecture is a profession which since the second half of the 19th century has transformed many cities by way of focusing on beautiful surroundings, harmoniously arranged space and meeting the needs related to leisure. Except for significant projects, this over 100-year-old domain has borne fruit in the form of extensive literary references. They include the research published by representatives of various fields done with regard to landscape, perception and evaluation thereof. By referring to the acknowledged primary sources, the article describes selected issues related to the composition and shaping of landscape.

WSTĘP

„Architektura krajobrazu jest przede wszystkim sztuką i jej najważniejszą funkcją jest tworzenie i ochrona piękna w otoczeniu siedzib ludzkich oraz szerzej w naturalnej scenerii kraju” – tak zdefiniował nową dyscyplinę Ch. W. Eliot (1834-1926). Określił też drugie zadanie profesji, jako „promowanie oraz ochrona wygody, komfortu i zdrowia ludności miast” (Eliot, 1910). Architektura krajobrazu jako specjalność ma już ponad sto lat i oprócz znaczących projektów doczekała się obszernej literatury przedmiotu. Jest to różnorodny zestaw publikacji, podstawowych i uzupełniających dotyczących: badań nad krajobrazem, jego percepcją i oceną, historii oraz planowania i projektowania. Wśród pierwszych prac obszernie omawiających zasady projektowania krajobrazu, poruszających też zagadnienia praktyczne jest książka *An Introduction to the Study of Landscape Design* (1917), której autorami są H.V. Hubbard (1875-1947) i T. Kimball (później Hubbard) (1887-1935). Praca była ponownie przeredagowana i wydana w 1929 r., a później wielokrotnie wznowiana. Sukcesywnie budowano podstawy metodologiczne badań nad krajobrazem. Pojawiają się tak znaczące prace jak m.in. I. Mc Hurga (1972), G. Cullena (1977), Ch. Alexandra (1977) czy W. G. Hoskinsa (1955), J. Brinckerhoffa Jacksona (1984, 1995) oraz wielu, wielu innych.

W niniejszym artykule, o charakterze przeglądowym, opisano początki architektury krajobrazu i działalności architektów krajobrazu oraz kształtowanie się terminologii i specjalistycznego języka również w kontekście nowych idei planowania krajobrazu. *Landscape architecture* – architektura krajobrazu to nowa specjalność zawodowa, która od drugiej połowy XIX w. zmieniła obraz wielu miast stawiając na piękne otoczenie, harmonijną przestrzeń i zaspakajanie potrzeb wypoczynku. Ta mająca już ponad sto lat dyscyplina oprócz znaczących projektów doczekała się szerokiej literatury przedmiotu. Jest to obszerny zestaw publikacji, przedstawiciele różnych specjalności, dotyczących badań nad krajobrazem, jego percepcją i oceną. W pracy przedstawiono i opisano, opierając się na podstawowej i uznanej przez architektów krajobrazu literaturze przedmiotu oraz subiektywnej opinii, wybrane zagadnienia związane z kompozycją i kształtowaniem krajobrazu.

KSZTAŁTOWANIE SIĘ ZAWODU ARCHITEKTA KRAJOBRAZU I DEFINIOWANIE SPECJALNOŚCI – ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Uznawana za jedną z najbardziej klasycznych definicja Ch.W. Eliota seniora (cytowana na wstępie) pokazuje obszar zainteresowań grupy specjalistów zajmujących się planowaniem, projektowaniem i ochroną krajobrazu. Architektura krajobrazu to dziedzina, która choć tak nienazwana, ma wielowiekowy rodowód. Stworzyły go początkowo: sztuka ogrodowa, architektura i planowanie. Od XVIII w. kluczowa była angielska szkoła krajobrazowa, rozumiana jako sztuka kształtowania ziemi, w której zaznaczyły się też wpływy sztuki chińskiej. Projektanci odwołując się do *genius loci* uznawali, że każde miejsce posiada wyjątkowe cechy fizyczne oraz

niepowtarzalne cechy przestrzeni. Przestrzeń staje się miejscem, gdy jest zamknięta i uczłowieczona. W porównaniu z przestrzenią, miejsce stanowi spokojne centrum ustalonych wartości (Tuan, 1987). W projektowaniu krajobrazu wyraźnie czytelna jest synergia pomiędzy sztuką i nauką, przedmiot projektu to przestrzeń, która rozgrywa się pomiędzy budynkami i miejscami, ważne są relacje pomiędzy środowiskiem naturalnym i kulturowym. XVIII-wieczny rozwój ogrodnictwa krajobrazowego przyczynił się do stworzenia mocnych podwalin profesji. William Shenstone napisał w „Unconnected Thoughts” ... (1764): “Gardeners may be divided into three sorts, the landskip gardener, the parterre gardener, and the kitchen gardener ...: I have used the work of landskip gardener, because, in pursuance of our present taste in painter of landskip appears to me the most proper designer gardening, every good”¹ (Clark, 1948). H. Repton (1752-1818), wybitny projektant ogrodów, na swojej karcie wizytowej napisał landscape gardener, sankcjonując nowy zawód. Modny wówczas styl naturalny, swobodny, został zaadaptowany do parków publicznych, skwerów, cmentarzy. Okres ten doczekał się nawet nazwy – ruch krajobrazowy (Landscape Movement). W związku ze zmieniającym się zakresem projektowania pojawił się nowy zawód – architekt krajobrazu (landscape architect). Określenia tego po raz pierwszy użyli w stosunku do siebie F.L. Olmsted i C. Vaux, podpisując w 1863 r. list do zarządców Central Parku – „Olmsted and Vaux Landscape Architects” (Mann, 1993). W tym czasie najczęściej określano ten rodzaj działalności zawodowej jako „ogrodnictwo krajobrazowe” (landscape gardening). Były też inne propozycje, np. H.W.S. Cleveland (1814-1900), praktykujący architekt krajobrazu, stosował nazwę landscape engineer lub landscape designer, ale swą książkę zatytułował: Landscape Architecture as Applied to the Wants of the West (1873). W Wielkiej Brytanii jako pierwszy przyjął tytuł „architekt krajobrazu” P. Geddes (1854-1932) reklamujący w 1907 r. swoją praktykę w Szkocji jako „Landscape Architects, Park and Garden Designers, Museum Planners etc.” (Zachariasz, 2006).

Zanim w Polsce zawód architekta krajobrazu uzyskał rację bytu też nie obyło się bez dyskusji. Już od początku XX w. problem nazewnictwa, zakresu kształcenia, umiejętności zawodowych wielokrotnie poruszany był w fachowych czasopismach. Potrzeby rodzącego się zawodu powodowały dysputy i spory. Dyskusje, m.in. na łamach ówczesnej prasy specjalistycznej, toczące się pomiędzy architektami i ogrodnikami wynikały ze znacznego rozszerzenia zakresu prac, jakie stawały się przedmiotem projektów (Zachariasz, 2000). E. Jankowski pisze o „planistach” i złośliwej nazwie jaką zyskali – „plamiści”, a na nowy zawód używa określenia „ogrodnik-przyrodnik”, „ogrodnik parkowy”. Inni projektanci działający na przełomie początku XX w. proponują inne nazwy: W. Kronenberg „ogrodnik-pejzażysta”, S. Rogowicz „ogrodnik architekt”, W. Tański „planista ogrodów” i „ogrodnik-pejzażysta”, zaś A. Zielonko „ogrodnik-architekt”, Z. Hellwig „ogrodnik-pejzażysta,

---

¹ „Ogrodników możemy zaklasyfikować do trzech grup, ogrodnik krajobrazowy, ogrodnik „od partarów” oraz ogrodnik od warzywnika... Użyłem przykładu prac ogrodnika krajobrazowego, ponieważ zgodnie z naszym obecnym gustem określenie malarz krajobrazu wydaje mi się najbardziej właściwym dla projektanta ogrodowego, w każdym razie.” Tłum. A. Zachariasz (Clark, 1948).

ogrodnik-architekt, architekt zieleni, rysownik ogrodów, architekt krajobrazowy, planista, architekt ogrodniczy, architekt krajobrazu” (Zachariasz, 2000). Wyłania się z tej dyskusji zakres prac specjalisty projektowania krajobrazu końca XIX do okresu II wojny światowej.

Fot. 1. Stourhead – klasyczny angielski XVIII-w. ogród krajobrazowy (H. Hoare).

Photo 1. Stourhead garden – a classical 18th century English landscape garden (H. Hoare).

Fot. 2. Central Park, Nowy Jork (F.L. Olmsted, C. Vaux, 1858).

Photo 2. Central Park, New York, (F.L. Olmsted, C. Vaux, 1858).

Z czasem konieczność ochrony krajobrazu naturalnego oraz rosnące potrzeby rozwijających się miast, stwarzały coraz szersze możliwości ludziom zajmującym się profesjonalnie kształtowaniem krajobrazu. Twórcy architektury krajobrazu usiłowali zdefiniować to pojęcie, by wyodrębnić dziedzinę spośród pokrewnych. „Ojciec” architektury krajobrazu, projektant nowojorskiego Central Parku i systemów parków metropolitalnych Frederick Law Olmsted Senior zwany FLO (1822-1903) uważał, że „Wyłącznie naśladowanie natury, jakkolwiek udane, nie jest sztuką, czy osiągnięciem efektu, który powinien wydawać się naturalnym i interesującym, nie jest dla nas dostateczną powinnością /.../ Związek tak określonej sztuki, ze sztuką architektury, w tworzeniu kompozycji krajobrazu, jest tym co określamy architekturą krajobrazu” (Simo, 1999). H.W.S. Cleveland określał architekturę krajobrazu jako: „sztukę wygodnego, ekonomicznego i pełnego wdzięku urządzania terenu dla różnych potrzeb cywilizacji”. Najlepiej przyjęła się jednak cytowana na wstępie definicja Ch.W. Eliota, który znając zakres działalności F.L. Olmsteda Seniora i jego projektowego partnera – swego syna Ch. Eliota (1859-1897) – podkreślił dwa cele profesji ochrona i kształtowanie piękna. Przyczyniły się do tego działania obu projektantów w Bostonie w stanie Massachusetts gdzie Frederick Law Olmsted Senior i Charles Eliot Junior stworzyli tzw. Emerald Necklace – Szmaragdowy Naszyjnik – system parków metropolitalnych, który uznawany jest do dzisiaj za jedno z największych osiągnięć twórczych, inspirujących i kreatywnych. Szmaragdowy Naszyjnik (1880-1887) stanowi ośmiokilometrowy zielony łańcuch pięciu parków wzdłuż trzech rzek przepływających przez miasto. Powstała wówczas idea rozwiązania problemów

hydrotechnicznych miasta połączona z kompozycją krajobrazową metropolitalnych terenów rekreacyjnych. Działania projektowe obejmowały prace z zakresu inżynierii sanitarnej, roboty ziemne i budowę dróg. F.L. Olmsted Senior interesował się ochroną naturalnego krajobrazu na terenach miast. W 1886 r. pisząc artykuł na ten temat kładł w nim nacisk na ochronę terenów wzdłuż rzek i potoków dających dobre widoki na miasto. W Bostonie na nieatrakcyjnych i stanowiących zagrożenie epidemiczne terenach wykreował wraz z Ch. Eliotem system parków dostępny dla wszystkich mieszkańców, system który łączył różnorodnie użytkowane i zainwestowane tereny, przyczyniając się do rozwoju miasta (Beveridge, Rocheleau, 1998; Zachariasz, 2006).

Opublikowany przez Ch. Eliota 5 marca 1890 r. artykuł zatytułowany "Waverly Oaks" (Garden and Forest, 1902), w którym postulował ochronę dziewiczych dębów w Belmont w stanie Massachusetts, przyczynił się do powstania pierwszej na świecie organizacji – The Trustees of Reservations – założonej dla nabywania, utrzymywania, ochrony i administrowania miejsc publicznych pięknych i historycznych (Eliot, 1902). Według tych założeń w 1895 r. powstał brytyjski National Trust. W 1893 r. na skutek działań Ch. Eliota władze ustawodawcze stanu Massachusetts utworzyły Komisję Parków Metropolitalnych, której celem była ochrona enklaw przyrodniczych w Bostonie przed zabudową i tworzenie na tych obszarach, w ramach planów regionalnych, parków rekreacyjnych połączonych drogami parkowymi (parkways). Koncepcja *parkways* to kolejne nowatorskie rozwiązanie F.L. Olmsteda. Zaproponowana po raz pierwszy dla Brooklynu, a zrealizowana dopiero później m.in. w Chicago i Buffalo. Pomysł nośny i inspirujący, do dzisiaj na różne sposoby rozwijany przez projektantów w koncepcjach *greenways*, *pleasureways*, *blueways* czy *ecoways* (Zachariasz, 2014).

Te projekty i działania umacniały pozycję zawodową architektów krajobrazu i doprowadziły w 1899 r. do powstania American Society of Landscape Architects (ASLA) – pierwszej organizacji skupiającej przedstawicieli nowego zawodu. Obecny status zawodu jest rezultatem nieprzerwanej ewolucji począwszy od roku 1900, kiedy Ch.W. Eliot, prezydent Uniwersytetu Harwarda, ustanowił kurs uniwersytecki profesjonalnego szkolenia w dziedzinie architektury krajobrazu, ku pamięci swojego przedwcześnie zmarłego syna Ch. Eliota. W Europie kształcenie architektów krajobrazu rozpoczęto w 1919 r. w Oslo, w Anglii architektura krajobrazu uzyskała status zawodu w 1929 r. W Polsce F. Krzywda-Polkowski (1881-1949) od 1928 r. prowadził Zakład Architektury Krajobrazu i Parkoznawstwa w warszawskiej Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW) (Zachariasz, 2006).

Współczesne definicje obrazują jak zmieniły i rozszerzyły się możliwości profesji. Jeżeli brać pod uwagę perspektywy zawodowe to charakterystyczne jest przewartościowanie jakie dokonano się w Stanach Zjednoczonych. W okresie do II wojny światowej 90% projektów i prac wykonywanych przez architektów krajobrazu związane było z ogrodami przydomowymi, rezydencjonalnymi i parkami publicznymi. Ta proporcja zmieniła się całkowicie i obecnie 90% prac projektowych związanych jest z terenami miejskimi, publicznymi, rekreacyjnymi, parkami narodowymi oraz

zabytkowymi, architekci krajobrazu uczestniczą w planowaniu regionalnym i planowaniu miast, a tylko 10% prac to projekty ogrodów przydomowych i rezydencjonalnych (The Encyclopedia..., 1993). Sytuacja w Europie przedstawia się podobnie architekci krajobrazu działają na różnych polach, w różnych skalach projektowych (II Forum, 1999; III Forum, 2000).

Amerykańskie Stowarzyszenie Architektów Krajobrazu w 1977 r. definiuje specjalność: „Architektura krajobrazu to dziedzina nauki i sztuki, która obejmuje profesjonalne działania związane z planowaniem terenu, projektowaniem otoczenia obiektów oraz ochronę zasobów naturalnych i tworzenie środowiska bardziej użytecznego, bezpiecznego i przyjemnego do życia” (ASLA Handbook of Professional Practice, 1981). Kolejna rozbudowana definicja, przyjęta została w 1983 r.: „Architektura krajobrazu to zawód, który stosuje artystyczne i naukowe zasady do badań, planowania, projektowania i zarządzania środowiskiem, zarówno naturalnym jak i kulturowym. Uprawiający tę profesję stosują zdolności twórcze, techniczne i wiedzę naukową, o kulturze i polityce w planowaniu układów przyrodniczych i elementów budowlanych terenu, z uwzględnieniem zarządzania i ochrony przyrody oraz zasobów kulturowych. W rezultacie tych działań środowisko powinno spełniać wymogi użyteczności, estetyki, bezpieczeństwa i przyjemności. Architektura krajobrazu może dla celów ochrony i kształtowania krajobrazu, jego rozwoju i wzbogacania włączać: badania naukowe, selekcje oraz dyspozycje zasobów terenowych i wodnych do stosownego ich użytkowania; studia wykonalności, formułowanie graficznych i pisemnych kryteriów do prac terenowych dla władz planistycznych; odbywanie, przegląd i analizy planów ogólnych zagospodarowania terenu; opracowywanie ogólnych planów zagospodarowania terenu, jego ukształtowania, hydrografii; plany zieleni i projekty detali konstrukcyjnych; specyfikacje rozwiązań materiałowych; oceny kosztów i informacje o zagospodarowaniu terenu; współpracę w zakresie projektowania dróg, mostów i innych konstrukcji w odniesieniu do funkcjonalnych i estetycznych wymagań miejsca ich lokalizacji; negocjację i organizację wykonawstwa projektów terenowych; wizje lokalne, kontrole i przeglądy rekonstrukcji i pielęgnacji terenów”. Architekci krajobrazu uczestniczą też w planowaniu krajobrazu: miejscowym i regionalnym (ASLA Members Handbook, 1990-1991).

WIELOZNACZNOŚĆ POJĘCIA KRAJOBRAZ

Krajobraz to termin wieloznaczny, a stosowany przez przedstawicieli różnych dziedzin, np. geografów, ekologów, architektów krajobrazu, artystów, architektów i planistów, ma różny wymiar. Wystarczy porównać definicje przedstawicieli różnych specjalności:

- Krajobraz to zewnętrzny wyraz otoczenia, fizjonomia środowiska naturalnego i sztucznego – Janusz Bogdanowski (1976) architekt, urbanista, architekt krajobrazu.
- Krajobraz to system przestrzenny złożony z elementów biotycznych, abiotycznych, jak i antropogenicznych. Krajobraz należy utożsamiać z geosystemem,

a nie tylko traktować go w sensie fizjonomicznym – Krystyna Dubel (2000) geograf, sozolog, planista przestrzenny.

- Krajobraz jest pewną zintegrowaną całością, która powstaje poprzez wysiłek wyobraźni na podstawie wysoko wyselekcjonowanego zestawu danych zmysłowych. Jest produktem dojrzałego umysłu (Tuan, 1979; Jędraszko-Macukow, 2016).

Marek Degórski – geograf – pisze, że „krajobraz może być traktowany jako obiektywna wizualizacja zjawisk i procesów zachodzących w megasystemie środowiska przyrodniczego”. Zauważa, że „Efektem aktywności człowieka, obejmującej cały proces jego kreatywności, od myśli, idei i koncepcji, po bezpośrednie oddziaływanie na środowisko przyrodnicze z jednej strony oraz dynamicznego rozwoju komponentów środowiska przyrodniczego z drugiej, jest złożona struktura przestrzenna (krajobraz)” (Degórski, 2009). Według ustawy tzw. krajobrazowej, z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, przez krajobraz należy rozumieć postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierającą elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka. Jest to adaptacja definicji z Europejskiej Konwencji Krajobrazowej (2000). M. Jędraszko-Macukow (2016), która w swej pracy doktorskiej badała przemiany zakresu znaczeniowego pojęcia krajobraz w Polsce i na świecie w latach 1830-2007 (102 definicje) oraz przeprowadziła szczegółowe analizy wykładni teoretycznych pojęcia krajobraz (38 wykładni) pokazuje zestawienia, które w pełni potwierdzają jak różnie pojęcie krajobraz jest interpretowane, a kluczowa dla charakterystyki jest dyscyplina naukowa badacza.

Krajobraz jest częścią dziedzictwa historycznego, odwzorowaniem teraźniejszości, obrazuje różnorodne wpływy kulturowe, jest odbiciem społeczeństwa i jego potrzeb, także tych estetycznych. Krajobraz nie jest statyczny, zmienia się w czasie, czytelne jest w nim oddziaływanie pomiędzy historią i miejscem, jest to rodzaj relacji otwartej, swoista narracja „krajobrazowa”. Postrzegany jest jako mniej lub bardziej harmonijny palimpsest czy patchwork, a nawarstwienia utrudniają odczytywanie historii w nim zapisanej, często wymaga wielodyscyplinarnych analiz i badań. Interpretacja krajobrazu zależy od przygotowania odbiorcy, jego wiedzy, doświadczenia i emocjonalności. Krajobraz może być źródłem estetycznej przyjemności, jako układ harmonijny, kompozycja elementów naturalnych i kulturowych, dopełniony czasami o formy symboliczne. Każdy układ symboliczny wymaga wykształcenia, odpowiedniej wiedzy dla odczytywania wszystkich środków przekazu, wspomagany bywa np. przez aluzjonizm² czy pełną cytatów i metafor *architectura parlante*. W krajobrazie zapisany jest *genius loci*. Traktowany bywa jako forma sztuki, co pozostaje w związku

---

² Aluzjonizm – cecha kompozycji przestrzennej sformułowana przez R. Sterna w 1977 r., zawierającej aluzje do historycznych form, niekoniecznie znajdujących się w otoczeniu danej kompozycji (Broadbent, 1990).

z pierwotnym użyciem terminu przez artystów malarzy dla określenia zwykle scen wiejskich. W języku angielskim słowo krajobraz – *landscape* – pochodzi ze słownika malarzy, a zapożyczono je w XVI w. od holenderskich pejzażystów, mistrzów gatunku. Po raz pierwszy terminu użyto w 1598 r. Holenderskie słowo *landschap* (*landskip*) oznaczało pierwotnie „okolica, obszar terenu, ziemi”, ale zaadaptowane zostało przez artystów do języka angielskiego jako „obraz przedstawiający widok, krajobraz” (Böhm, Zachariasz, 2005; Myga-Piątek, 2015a, 2015b). W XIX w. słowo krajobraz trafiło do języka polskiego, np. w publikacjach opisywano „ogrody landszaftowe”.

O KOMPOZYCJI KRAJOBRAZU I SPECJALISTYCZNYM JĘZYKU ARCHITEKTURY KRAJOBRAZU

Krajobraz kulturowy i jego kompozycja mają szeroką literaturę zagraniczną i polską. Z publikacji zagranicznych warto wymienić klasyczne dla architektów krajobrazu prace K. Lyncha (1960), G. Cullena (1977), S. Bella (1993, 1999) czy J. Motlocha (2000) oraz zbiorową publikację pt. „Foundations for Visual Project Analysis” (1986).

W Polsce kwestie krajobrazu kulturowego, klasyfikacji i specyfiki w ostatnim okresie badała i bardzo szczegółowo opisała U. Myga-Piątek (2012) w książce „Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne.”

Zagadnienia związane z charakterystyką, typologią i kompozycją przedstawiają klasyczne pozycje tzw. krakowskiej szkoły architektury krajobrazu: „Architektura krajobrazu” (Bogdanowski, Łuczyńska-Bruzda, Novák, 1981), prace J. Bogdanowskiego (1976, 1985, 1990) oraz A. Böhma (1981, 2004, 2006) czy P. Patoczki (2000). Prace budują podstawową terminologię związaną z kompozycją, kształtowaniem przestrzeni, krajobrazu, otoczenia i panoram. Ta ostatnia tematyka została rozwinięta przez K. Dąbrowską-Budziło (1990), która później rozszerzyła ją o zagadnienia semantyczne (Dąbrowska-Budziło, 2002, 2010, 2013). W publikacjach tych analizuje strukturę krajobrazu, metody zapisu krajobrazu, modele krajobrazowe i niematerialne aspekty krajobrazu. Badania krakowskie i studia nie pozostały tylko w teorii. Miały wpływ na powstające dokumenty i akty prawa miejscowego. Zostały wdrożone w planach dla Krakowa – m.in. ostatnim sporządzonym dla całego miasta z 1994 r. i realizowanych już wg nowej Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (2003), np. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego III Kampus UJ-Wschód (Uchwała Nr LXXXIII/817/05 Rady Miasta Krakowa z dn. 22 czerwca 2005 r. z późn. zm.).

Z ośrodka warszawskiego pochodzi ważna praca K. Wejcherta „Elementy kompozycji urbanistycznej” (1974), w której autor zawarł takie elementy jak: elementy krystalizujące plan miasta, ciągi czasoprzestrzenne oraz przedstawił krzywą wrażeń (Wejchert 1984). K. Wejchert odwołuje się w książce (1974) do niemieckojęzycznego tłumaczenia publikacji K. Lyncha (1965), której pierwsze angielskie wydanie miało miejsce w 1960. Píše też, że „obserwacje Autora prowadzone od

1951 r. są zbieżne w dużym stopniu z tezami pracy K. Lyncha *The image of the city*” (Wejchert, 1984, 50). To pokazuje podobieństwo badań, wzajemne wpływy.

Krajobraz opisywany jest jako wynikowa użytkowania terenu, np. krajobraz miejski, wiejski, rolniczy, sakralny, przemysłowy, turystyczny, parkowy czy rezydencjonalny. Postrzegany jest jako potencjał – zasób naturalny – i tu ważna jest jego atrakcyjność turystyczna. D.E. Cosgrove (1998) opisuje go jako produkt kulturowy. Krajobraz oceniany bywa jako kompozycja przestrzenna, np. jako forma (cechy całości i relacje do jej części); linie (kanwa linearnych ciągów, granic, krawędzi); kolor; faktura (struktura powierzchni) (Foundation..., 1986), układ wewnątrz krajobrazowych czy jednostek architektoniczno-krajobrazowych (Bogdanowski, 1976, 1990; Böhm, 2004; Patoczka 2000). Przestrzeń, zgodnie z substancjonalistami, która stanowi obiektywny przedmiot złożony z punktów lub obszarów, w których zlokalizowane są przedmioty, zyskuje swój język, opisanie i ocenę (Lenartowicz, 2010). Kompozycja krajobrazu jako układ brył i przestrzeni może być klasyfikowana jako różnego rodzaju krajobraz, np. przesklepiony (*canopied*); zamknięty (*enclosed*); efemeryczny (*ephemeral*); osobliwy (*feature*); osiowy (*focal*) czy panoramiczny (*panoramic*) (Foundation, 1984; Böhm, Zachariasz, 2005).

Krajobraz może być inwentaryzowany, bada się jego wrażliwość (Rygiel, 2005), są metody oceny wartości ekonomicznej (Bajerowski i in., 2005). Wśród elementów cechujących krajobraz wymienić można przede wszystkim: skalę, równowagę i kontrast, proporcje i przestrzenną dominację elementów, ilość i jakość panoram, otwarcie widokowych ciągów i płaszczyzn widokowych. Wszystko to składa się na oddziaływanie wizualne, również symboliczne, jako znak, metafora czy symbol. Znaczenia nabierają też położenie i usytuowanie względem stron świata, a także kształt, faktura, gęstość i kolor oraz łączenie i ogradzanie, przerwa i rytm, ale również asymetria, hierarchia, zmienność (np. uzależniona od pór roku), podobieństwo i ciągłość, czy przenikanie się wewnątrz. Zmiany krajobrazu – dynamika krajobrazu – uzależniona jest od procesów zachodzących w krajobrazie i to nie tylko tych uwarunkowanych porami roku³, ale od potencjalnej możliwości przekształceń, chłonności wizualnej⁴ i pojemności.

---

³ Ważna jest też ocena krajobrazu z punktu widzenia fenologii nauki badającej zjawiska okresowości w życiu roślin i zwierząt, związane z czynnikami klimatycznymi i zmianą pór roku.

⁴ Chłonność wizualna (*visual capacity*): zdolność wchłaniania przez krajobraz nowych elementów, różnej infrastruktury, bez zmiany jego istniejącego charakteru.

Tab. 1. Podstawowe komponenty krajobrazu wg różnych autorów

Tab. 1. The basic components of the landscape by various authors

<p>Elementy składające się na wizerunek miasta wg K. Lyncha (1960) <i>Elements comprising an image of the city by K. Lynch (1960)</i></p>	<p>Podstawowe składniki krajobrazu wg S. Bella (1993, 1999) <i>The basic components of landscape by S. Bell (1993, 1999)</i></p>	<p>Główne elementy określające charakter krajobrazu wg Foundations for Visual Project Analysis (1984) <i>The main elements defining the character of a landscape by Foundations for Visual Project Analysis (1984)</i></p>	<p>Metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych J. Bogdanowskiego (1976, 1990) – metoda stosowana w studiach i projektowaniu krajobrazu <i>Method of units and enclosures (interiors) architectural landscape, J. Bogdanowski (1976, 1990) – the method used in the studies and designing of landscape</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • obszary • krawędzie • obiekty wyróżniające się • węzły • ciągi 	<ul style="list-style-type: none"> • punkt • linia • płaszczyzna • bryła 	<ul style="list-style-type: none"> • kolor, barwa, odcień, nasycenie • forma: cechy całości i relacje do jej części • linie, kanwa linearnych ciągów, granic, krawędzi • faktura, struktura powierzchni, „gęstość” zainwestowania, regularność wzoru 	<ul style="list-style-type: none"> • wnętrza architektoniczno- krajobrazowe WAK – podstawowe elementy: ściany (konkretne, subiektywne i obiektywne), płaszczyzna pozioma, sklepienie i bryły wolnostojące (skala architektoniczna) • zespoły architektoniczno-krajobrazowe ZWAK (skala urbanistyczna); osi główne i podporządkowane • jednostki architektoniczno- krajobrazowe JARK (skala planistyczna)

Źródło: opracowanie własne A. Zachariasz.

Source: own elaboration by A. Zachariasz.

Fot. 3. Rytm chińskich tarasów ryżowych.

Photo 3. Rhythm of a Chinese rice terraces.

Fot. 4. Szanghaj, ogród Yu Yuan. Jednym z unikatowych elementów chińskich ogrodów jest kryta ścieżka, galeria spacerowa, z otwartym rozległym widokiem, zwana lang (long).

Photo 4. Shanghai, the Yu Yuan garden. One of the unique elements of Chinese gardens is a covered walkway serving as a strolling gallery with a vast open view called lang (long).

W kontekście zagospodarowania terenów o wysokich walorach naturalnych i kulturowych, chłonność wizualna to szczególnie ważny problem przy założeniu, że wcześniej zbadana została chłonność środowiska naturalnego, np. przez OOS (Oceny oddziaływania na środowisko). Istotne jest więc, we wstępnej fazie, określenie tzw. pojemności bezpiecznej (*carring capacity*), czyli poziomu wzrostu intensywności użytkowania terenu nie zagrażającego jakości środowiska, nie powodującego nieodwracalnej degradacji (Marsh 1991). W przypadku terenów rekreacyjnych znaczenie ma też chłonność turystyczna, czyli chłonność zainwestowania rekreacyjnego (pojęcie, które łączy zamiar ochrony źródeł rekreacji z umożliwieniem dostępu do tych źródeł). Kwestie chłonności wizualnej mogą wspomagać w projektowaniu zasady mimetyzmu⁵, jednego ze sposobów kształtowania krajobrazu poprzez „wtapianie” projektowanego obiektu w teren, upodobnienie go kolorystyką i kształtem do otoczenia (Zachariasz, 2006). Dlatego tak ważne w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego są zapisy dotyczące szczegółowych standardów określających sposoby zainwestowania np. intensywności, powierzchni biologicznie czynnej, gatunków roślinności, stosowanych materiałów czy kolorystyki.

Architektura krajobrazu, która wywodzi się ze sztuki projektowania ogrodów ma interdyscyplinarny charakter, a jej związki z innymi dziedzinami powodują czasem trudności w jednoznacznym rozumieniu pojęć, konieczne są zapożyczenia z innych specjalności. Język krajobrazu ma różne środki wyrazu, do ich odbioru zaangażowane są wszelkie zmysły, percepcja krajobrazu zależy zwykle od przygotowania odbiorcy.

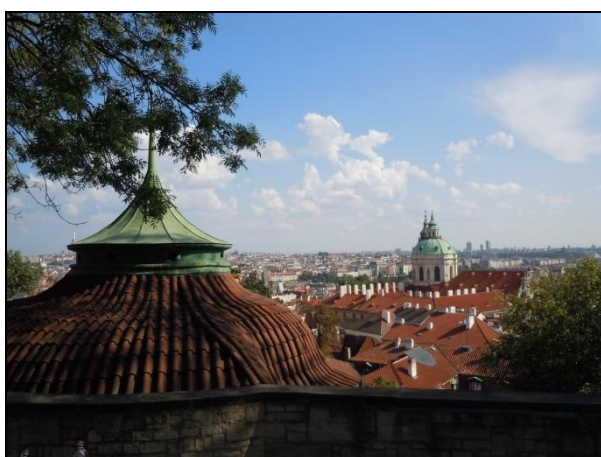
---

⁵ Mimetyzm: to upodabnianie się zwierzęcia do tła barwą (homochromia), kształtem lub deseniem (homomorfia). Mimikra: odmiana mimetyzmu – upodobnianie się pod względem kształtów i ubarwienia zwierzęcia „bezbronnego” do gatunku „uzbrojonego”.

Fot. 5. Ogród Giusti, Werona, formalny ogród włoski; sekwencja wnętrz.
Photo 5. Giusti garden, Verona, a formal Italian garden a sequence of enclosures.

Fot. 6. Wersal, klasyczny ogród francuski, nieskończoność przestrzeni.
Photo 6. Versailles, a classical French garden, the infinity space.

Fot. 7. Praga, panorama miasta, historyczne dominanty.
Photo 7. Prague, a panoramic view of the city, the historical dominants (landmarks).

Fot. 8. Paryż, La Défence, Współczesna dominanta.
Photo 8. Paris, La Défence, a contemporary dominant (landmark).

Jest też odrębny język, często metaforyczny, odnoszący się do kompozycji i kształtowania krajobrazu. Nie jest to problem nowy. Już XVIII i XIX-wieczni tłumacze literatury dotyczącej ogrodów (np. A.P. Biernacki tłumaczący Johna Claudiusa Loudona, 1819), a także inni polscy autorzy o nich piszący, napotykali wiele trudności. Brak było określeń specjalistycznych, ubogi wtedy język adaptował, spolszczał, w formie uproszczonej lub opisowej, nie zawsze trafnie i czytelnie przedstawiał zamysł autora (Zachariasz, 1998, 2003). Pojęcia mogą być różnie interpretowane. Dla specjalisty termin „park angielski” czy „wnętrze krajobrazowe” ma dużo więcej treści niż dla laika, a określenie „park krajobrazowy” w różnych kontekstach jest pojęciem wieloznacznym. Publikacje polskie m.in. G. Ciołka (1955, 1956, 1964, 1978), Z. Nováka

(1950), J. Bogdanowskiego (1978, 2000), L. Majdeckiego (1981, 1993), A. Böhma (1981, 1994, 2004, 2006), oraz ich poprzedników i kontynuatorów są świadectwem tworzenia i rozszerzania się specjalistycznego języka, stosowania nowych, czasem hermetycznych pojęć. O odrębności języka świadczą słowniki wyjaśniające fachową terminologię (Majdecki, 1981; Siewniak, Mitkowska, 1998; Böhm, Zachariasz, 1998, 2000, 2005; Wolski, 2002; Jędraszko-Macukow, 2016). Znacznie bogatsza jest literatura zagraniczna, powstają liczne specjalistyczne słowniki (m.in. Goult, 1993; The Oxford, 1991; Symes, 1993; Morrow, 1987; Christensen, 2005).

Jednym z bardziej inspirujących słowotwórców w tym zakresie był G. Cullen (1914-1994), rysownik, badacz i projektant krajobrazu miejskiego, twórca pojęcia *townscape* – krajobraz miasta (Cullen, 1977). Syntezę swoich poglądów zawarł w *The „Concise Townscape”* (1971). Opisał widzenie w odcinkach (*serial vision*): jako koncepcję rejestracji, a w konsekwencji kształtowania krajobrazu. Przedstawił to na podstawie sekwencji rysunków przypominających kolejne klatki na taśmie filmowej. Uchwycił zmienność widoków tego samego obiektu, jakie odbiera poruszający się obserwator. Opisał też metaforę (*metaphor*): czyli rodzaj kompozycji motywu krajobrazu miejskiego budzącą skojarzenia ze znanymi symbolami, faktami czy osobami. Według G. Cullena animizm (*animizm*) to nadawanie elementom krajobrazu miejskiego charakteru istot ożywionych (np. brama przypominająca twarz). „Linia życia” (*“line of life”*) to alegoryczne określenie na mniej lub bardziej uchwytnie pasmo w tkance urbanistycznej, ogniskujące życie publiczne, często krystalizujące plan miasta i będące atrybutem jego krajobrazowej tożsamości. „*The Concise Townscape Cullena*” jest jednym z najbardziej popularnych dzieł dotyczących krajobrazu miejskiego, o czym świadczy 15 wydań.

Język krajobrazu jest też przedmiotem badań A. Whiston Spirn (1998), która dowodzi, że ma on swoją własną składnię, gramatykę i metafory, które powinniśmy umieć odczytać. Odnosi się do wybitnych projektantów krajobrazu i analizuje idee krajobrazu wyrażane w odmiennych kulturach i miejscach o różnej specyfice.

XXI WIEK – NOWE TEORIE I URBANISTYKA KRAJOBRAZOWA

W ostatnim półwieczu pojawiło się szereg nowych konceptów i idei, w których krajobraz odgrywa znaczącą rolę. W skali kształtowania *townscape* (Cullen, 1977) czyli krajobrazu miasta są to m.in. *New Urbanism*, *Green Urbanism*, *Landscape Urbanism*, ale to także *green infrastructure* (zielona infrastruktura), *ecosystems services* (usługi ekosystemów), *working landscape* (pracujący krajobraz) czy *space recycling* (recykling przestrzeni) (Zachariasz, 2014). Zwłaszcza *Landscape Urbanism*⁶ wprowadzany od końca XX w., nabiera szczególnego znaczenia w kontekście pochodzenia architektury krajobrazu od ogrodnictwa krajobrazowego. Urbanistyka krajobrazowa teoria, która zakłada, że najlepszy sposób planowania i organizacji

---

⁶ Określenie po raz pierwszy użyte w 1994 przez P. Connolly’ego jako fraza w tytule pracy magisterskiej w RMIT Melbourne.

struktury miasta to projektowanie jego krajobrazu, a nie budynków (The Landscape, 2006; Waldheim, 2010; Corner, 2010; Thompson, 2012). Jednym z przedstawicieli i zwolenników nurtu jest wybitny chiński projektant Kongjian Yu (2010), nazywany chińskim Olmstedem. Wymienia on pięć uznanych form w teorii i praktyce planowania Wschodu i Zachodu, które silnie inspirują krajobrazową i ekologiczną urbanistykę. Są to: feng shui i geomancja, antycypujące naukowy model myślenia urbanistyki krajobrazowej; *greenways* – gdzie krajobraz staje się infrastrukturą rekreacji i estetycznym doświadczeniem, *greenbelts* – krajobraz jako kreacja formy urbanistycznej; sieć ekologiczna krajobrazu – infrastruktura dla ochrony biologicznej; infrastruktura ekologiczna i usługi ekosystemów, czyli krajobraz jako zintegrowana infrastruktura dla zrównoważonego miasta i obszarów. Yu pisząc o ekologicznej infrastrukturze definiuje ją jako strukturalną sieć kluczowych elementów i wzorów przestrzennych krajobrazu. Mają one strategiczne znaczenie dla zachowania stabilności i tożsamości krajobrazu naturalnego i kulturowego, a także kluczowe dla zapewnienia trwałych usług ekosystemów oraz ochrony dziedzictwa kulturowego. R. Weller (2008, 2009) uważa, że krajobraz tworzy podstawy, z których można wywieść scenariusz rozwoju. Wskazuje zarówno ograniczenia, jak i możliwości rozwoju obszarów miejskich. Jednym z najważniejszych elementów jest ocena krajobrazu, a w szczególności tzw. zaniedbanych, zniszczonych przemysłem (*brownfield sites*) i nieużytków urbanistycznych.

I.H. Thompson (2012) pisze o Urbanistyce Krajobrazowej jako zarzewiu dla nowych idei, które pojawiły się wraz z konferencją organizowaną przez G. Foundation w Chicago w 1997 r. Zauważa znaczenie dyskursu środowiskowego wskazujące na podziały i różnice występujące między specjalistami. Ważny jest dla niego aspekt środowiskowy, integracja myślenia ekologicznego. Opisuje dziesięć zalet nurtu, wśród których są: protest przeciwko przeciwstawianiu miasta i krajobrazu, zacieranie granic pomiędzy dyscyplinami – współpraca, w różnych skalach i czasie; staranne przygotowanie obszaru działań jako inspirującej sceny wydarzeń; podkreślanie, że nie jest rzeczą najważniejszą – jak to wygląda, ważniejsze jest jak to działa i jakie może świadczyć usługi – czyli odejście od fizjonomicznego postrzegania krajobrazu oraz czynienie niewidzialnego widzialnym, zestawienie ekologii i złożoności, zachęcanie do hybrydyzacji pomiędzy naturalnością a systemami inżynierskimi, dostrzeganie realnych możliwości naprawczych w krajobrazie. Thompson uznaje, że jest w na krawędzi przeobrażenia się w Urbanistykę Ekologiczną (Ecological Urbanism) (Mostafavi, Doherty, 2010), a profesje związane z projektowaniem środowiskowym są gotowe na tę zmianę.

Urbanistyka Krajobrazowa jest także krytykowana jako idea, a argumentem jest brak wyrazistego zdefiniowania kryteriów. Uznano, że sztandarowe i błyskotliwe realizacje dosyć luźno definiują koncept.

Jednak pomimo krytyki środowisko architektów krajobrazu ASLA wyróżniło w 2012 r. w kategorii komunikacja stroną internetową i czasopismo „The Landscape Urbanism” (ASLA Award, 2012). W uzasadnieniu napisano m.in., że dzięki portalowi profesja w interesujący sposób wkracza w media społeczne XXI w. i stanowi

interaktywną stronę dialogu dla tych, którzy zajmują się badaniami oraz projektowaniem krajobrazu i przestrzeni miejskich. Uznano, że Urbanistyka Krajobrazowa to idea zakładająca, że w procesie projektowania współpraca pomiędzy dyscyplinami jest niezwykle istotna i ta złożoność powinna być przyjęta jako część architektury krajobrazu miast.

PODSUMOWANIE

Pojęcie krajobraz jest różnie interpretowane, jako całe środowisko regionu, okolica, otoczenie i topografia czy fizjonomia środowiska naturalnego i kulturowego. Również pojęcia z nim związane takie jak: przestrzeń i tożsamość, miejsce, w którym odbywają się zjawiska fizyczne, świadomość wspólnych charakterystycznych cech pokazują potrzebę badania różnych aspektów krajobrazu kulturowego, w którego badaniu, ocenie i kształtowaniu biorą udział planiści i projektanci – architekci krajobrazu. Historycznie wywodząc pokazano zmiany w sposobie podejścia do kształtowania krajobrazu, interdyscyplinarność specjalności – od ogrodnictwa krajobrazowego do urbanistyki krajobrazowej.

Przedstawiono tu zaledwie w zarysie problematykę zasługującą na szerokie badania. W artykule zaprezentowano szkicowo rozwój fachowego słownictwa dotyczącego specjalistycznej terminologii i definiowania, pokazano, że to kwestia nadal otwarta zasługująca na dalsze pogłębione badania i analizy. W świetle zarysowanych tu kwestii związanych ze sztuką ogrodową i architekturą krajobrazu, a obecnie m.in. z urbanistyką krajobrazową, nie ma wątpliwości, że specjalistyczny język i terminologia ulegają modyfikacjom, rozwijają się i zmieniają, podobnie jak koncepcje kształtowania krajobrazu. Artykuł pokazuje też, że specjalistyczny język pozwala fachowo i precyzyjnie opisać badania, odnieść się do historycznych form, nazwać elementy projektu i dokonać zapisów prawnych.

LITERATURA

- II Forum Dydaktyczne Architektury Krajobrazu, 1999 (red.): A. Böhma, A. Zachariasz, Wyd. Instytut Architektury Krajobrazu, Kraków.
- III Forum Architektury Krajobrazu – Nowe idee i rozwój dziedziny architektury krajobrazu w Polsce, 2000 (red.): P. Wolski, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu – Narodowa Instytucja Kultury w Warszawie, Warszawa.
- Alexander Ch., Ishikawa S., Silverstein S., Jacobson M., Fiksdahl-Kingby I., Angel S., 1977: Pattern language, Oxford University Press; wyd. polskie – Język wzorców, 2008, GWP Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- ASLA Handbook of Professional Practice, 1981: ASLA.
- ASLA Members Handbook, 1990-1991: ASLA.
- Bajerowski T., Biłozor A., Cieślak I., Senetra A., 2007: Ocena i wycena krajobrazu. Wybrane problemy rynkowej oceny i wyceny krajobrazu wiejskiego, miejskiego i stref przejściowych, Educaterra.

- Bell S., 1993: *Elements of Visual Design in the Landscape*, Routledge, London.
- Bell S., 1999: *Landscape. Patterns, Perception and Process*, Routledge, London.
- Beveridge Ch.E., Rocheleau P., 1998: *Frederick Law Olmsted: Designing the American Landscape*, Universe Publishing New York.
- Bogdanowski J., 1976: *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bogdanowski J., 1990: *Metoda jednostek i wnętr architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu*, PK, Kraków.
- Bogdanowski J., 2000: *Polskie ogrody ozdobne. Historia i problemy rewaloryzacji*, Arkady, Warszawa.
- Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z., 1981: *Architektura krajobrazu*, PWN, Warszawa.
- Böhm A., 1981: *O budowie i synergii wnętr urbanistycznych PK*, Kraków.
- Böhm A., 1994: *Architektura krajobrazu jej początki i rozwój*, PK, Kraków.
- Böhm A., 2004: *„Wnętrze” w kompozycji krajobrazu: wybrane elementy genezy analizy porównawczej i zastosowań pojęcia*, wyd. 2, PK, Kraków.
- Böhm A., 2006: *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji*, PK, Kraków.
- Böhm A., Zachariasz A., 1997, 2000, 2005: *Architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa. Ilustrowany słownik angielsko-polski*, Warszawa, t. I, a-d; t.II, e-j; t. III k-q ; t. IV, r-z z suplementem, złożony do druku.
- Broadbent G., 2003: *Emerging Concepts in Urban Space Design*, Taylor & Francis.
- Christensen A.J., 2005: *Dictionary of landscape architecture*, McGraw-Hill New York.
- Ciołek G., 1955: *Zarys historii kompozycji ogrodowej w Polsce*, PWN, Łódź, Warszawa.
- Ciołek G., 1956: *Ogrody polskie*, Architektura i Budownictwo, Warszawa.
- Ciołek G., 1964: *Zarys ochrony i kształtowania krajobrazu*, Warszawa.
- Ciołek G., 1978: *Ogrody polskie*, red. i uzup. J. Bogdanowski, Arkady, Warszawa.
- Clark H.F., 1948: *The English Landscape Garden*, Pleiades, London, 52.
- Corner J., 2010: *Landscape Urbanism in the Field*, *Topos*, 71, 25-29.
- Cosgrove D.E., 1998: *Social formation and symbolic landscape*, 2 wyd., Wisconsin Univ. Press.
- Cullen G., 1977: *The Concise Townscape*, Architectural Press, London.
- Dąbrowska-Budziło K., 1990: *Wśród panoram Krakowa. O przemianach widoków i o tym jak je ocalić*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Dąbrowska-Budziło K., 2002: *Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie*, PK, Kraków.
- Dąbrowska-Budziło K., 2010: *Zapis krajobrazu i sposób jego oceny. O tym jak uczynić rzecz pełniejszą i bardziej przyswajalną [w:] Język architektury krajobrazu (red.): B. Szulczewska, M. Szumański*, Wyd. Wieś Jutra Warszawa: 37-50.
- Dąbrowska-Budziło K., 2013: *Forma i treść krajobrazowej kompozycji*, PK, Kraków.

- Degórski M., 2009: Krajobraz jako odbicie przyrodniczych i antropogenicznych procesów zachodzących w megasystemie środowiska geograficznego. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. XXIII: 53-60.
- Dubel K., 2000: Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym, Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok, 158.
- Eliot Ch.W., 1902: Charles Eliot, Landscape architect and of his kind who trained himself for a new profession practiced it happily and through it wrought much good, Houghton Mifflin Company, Boston, New York.
- Eliot Ch.W., list do wydawcy, 24.09.1910, *Landscape Architecture*, IX, 1910, 40.
- Foundations for Visual Project Analysis, 1986: ed. R.C. Swardon, J.F. Palmer, J.P. Felleman, Wiley-Interscience Publication, New York.
- Goodall B., 1987: *The Penguin Dictionary of Human Geography*, London.
- Goult G.A., 1991: *A Dictionary of Landscape*, Avebury Technical, Aldershot.
- Hoskins W. G., 1955: *The Making of the English Landscape*, Hodder and Stoughton, London.
- Hubbard H.V., Kimball T., 1917: *An Introduction to the Study of Landscape Design*, New York, Macmillan.
- Jackson J.B., 1984: *Discovering the Vernacular Landscape*, Yale University Press.
- Jackson J.B., 1994: *A Sense of Place, a Sense of Time*, Yale University Press.
- Lenartowicz K.J., 2010: *Słownik psychologii architektury*, Wydawnictwo Polit. Krakowskiej, Kraków.
- Loudon J.C. 1819: O zakładaniu folwarków podług zasad szkockiego gospodarstwa, na język polski przełożone i uwagami zbogacone przez A.P. Biernackiego, Berlin.
- Lynch K., 2011: *The Image of the City*, MIT Press 196; polskie wydanie *Obraz miasta*, Archiwolta.
- Lynch K., *Das Bild der Stadt*, Berlin Ullstein, 1965.
- Majdecki L., 1981: *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa, wznowienie t. I. 2007, t. II, 2008.
- Majdecki L., 1993: *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, PWN, Warszawa.
- Mann W.A., 1993: *Landscape Architecture*, New York, John Wiley.
- Marsh W.M., 1991: *Landscape Planning. Environmental Applications*, New York John Wiley.
- McHarg I.L., 1969: *Design with Nature*, Garden City, N.Y., Published for the American Museum of Natural History [by] the Natural History Press.
- McHarg I.L., 1995: *Design with Nature*, Wiley.
- Morrow B.H., 1987: *A Dictionary of Landscape Architecture*, University of New Mexico Press.
- Motloch J.L., 2001: *Introduction of Landscape Design*, Wiley, New York.
- Mostafavi M., Doherty G., 2010: *Ecological Urbanism*, Lars Müller Publisher.
- Myga-Piątek U., 2012: *Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Uniwersytet Śląski, Katowice.

- Myga-Piątek U., 2015a: Mapa krajobrazów kulturowych. Tradycja – potrzeby – trudności – próby – możliwości. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, nr 27: 9-26.
- Myga-Piątek U., 2015b: Pamięć krajobrazu – zapis dziejów w przestrzeni. *Studia Geohistorica*, nr 3: 31-47.
- Novák Z., 1950: Planowanie regionalne i udział w nim architekta, PK, Kraków.
- Patoczka P., 2000: Ściany i bramy w krajobrazie, PK, Kraków.
- Rygiel P., 2005: Współczynnik wrażliwości wizualnej krajobrazu (visual sensitivity) i możliwości jego zastosowania w pracach planistycznych w mieście, praca doktorska, promotor: A. Böhm, Kraków, PK, Wydział Architektury.
- Siewniak M., Mitkowska A., 1998; Tezaurus sztuki ogrodowej, Rytm, Warszawa.
- Simo M., 1999: 100 Years of Landscape Architecture, ASLA Press, 15.
- Spirn A.W., 1998: Language of landscape, Yale University Press.
- Symes M., 1993: A glossary of garden history, Shira Books, Dyfed.
- The Encyclopedia Americana, 1993: Vol. 16, 714.
- The Landscape Urbanism Reader, 2006: editor Ch. Waldheim, Princeton Architectural Press, New York.
- The Oxford Companion to Gardens, 1991: ed. G&S. Jellicoe, P. Goode, M. Lancaster, Oxford.
- Thompson I.H., 2012: Ten Tents and Six Questions for Landscape Urbanism, *Landscape Research*, Vol. 37, No.1, 7-26.
- Thompson I.H., 2012: Ten Tents and Six Questions for Landscape Urbanism, *Landscape Research*, Vol. 37, No.1, 7-26.
- Tuan Y.-F., 1979: Thought and landscape. The Eye and the Mind's Eye [w:] The Interpretation of Ordinary Landscapes. *Geographical Essays* (ed.): D. W. Meinig, Oxford University Press, New York – Oxford, 103-125.
- Tuan Y.-F., 1987: *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. 2015 poz. 774 z późn. zm.).
- Waldheim Ch., 2010: On Landscape, Ecology and other Modifiersto Urbanism, *Topos*, 71, 25-29.
- Wejchert K., 1974: *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, Warszawa.
- Wejchert K., 1984: *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, Warszawa.
- Weller R., 2008: Landscape (sub)urbanism in theory and practice, *Landscape Journal*, nr 27: 247-267.
- Weller R., 2009: *Boomtown 2050: Scenarios for a rapidly growing city*, Perth: UWA Publishing.
- Wolski P., 2002: *Przyrodnicze podstawy kształtowania krajobrazu: słownik pojęć*, SGGW, Warszawa.
- Yu K., 2010: Five Traditions for Landscape Urbanism Thinking, *Topos* nr 71: 58-63.
- Zachariasz A., 1998: Ogród i park angielski w Polsce. *Czasopismo Techniczne*, PK, z. 1-A: 147-152

- Zachariasz A., 2000: Początki kształtowania się zawodu architekta krajobrazu [w:] III Forum Architektury Krajobrazu – Nowe idee i rozwój dziedziny architektury krajobrazu w Polsce (red.): P. Wolski, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu – Narodowa Instytucja Kultury w Warszawie, Warszawa: 324-333.
- Zachariasz A., 2006: Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych, PK, Kraków.
- Zachariasz A., 2010: O języku sztuki ogrodowej i architektury krajobrazu. Wybrane problemy z zakresu fachowej terminologii [w:] Język architektury krajobrazu, (red.): B. Szulczewska, M. Szumański. Wydawnictwo "Wieś Jutra", Warszawa: 7-18.
- Zachariasz A., 2013: Pomysł na krajobraz – o planowaniu i projektowaniu krajobrazu [w:] Planowanie Krajobrazu, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, Lublin: 114-126.
- Zachariasz A., 2014: Parks, green areas and landscape in view of new concepts related to the shaping of structure and form of a city / Parki, tereny zieleni i krajobraz w świetle nowych koncepcji kształtowania struktury i formy miasta, Czasopismo Techniczne. Architektura, z. 2-A: 327-359.

ŹRÓDŁA ELEKTRONICZNE

- ASLA Awards 2012: <http://www.asla.org/2012awards/234.html> [dostęp. 10.01.2014].
- Jędraszko-Macukow M., 2016: Możliwości identyfikacji i oceny krajobrazu projektowanego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, praca doktorska, promotor M. Szumański, SGGW, 2016. http://148.81.185.134/F?func=full-set-set&set_number=001613&set_entry=000005&format=999 [dostęp 07.2016].

Wszystkie fotografie: A. Zachariasz.

All photo: A. Zachariasz.

